

Н. О. Островська, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Островська Н. О.

Сутність та формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема

У статті здійснено ґрунтовний аналіз феномену „усвідомленого батьківства”, та формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічної проблеми; розкрито сутність батьківства, усвідомленого батьківства, розглянуто його компоненти; визначено складові процесу формування усвідомленого батьківства молоді в Україні.

Ключові слова: „батьківство”, „усвідомлене батьківство”, „формування усвідомленого батьківства молоді”.

Островская Н. А.

Сущность и формирование осознанного родительства молодежи как социально-педагогическая проблема.

В статье осуществлен анализ феномена „осознанного родительства”, основ его формирования у молодежи как социально-педагогической проблемы; раскрыта сущность родительства, осознанного родительства, рассмотрены его компоненты; определены составляющие процесса формирования осознанного родительства молодежи в Украине.

Ключевые слова: „родительство”, „осознанное родительство”, „формирование осознанного родительства молодежи”.

Батьківство є базовою життєвою місією, важливим станом та значною соціально-психологічною функцією кожної людини. Характер батьківства відображається на якості нащадків, стає гарантом особистого щастя людини та основою майбутнього суспільства, саме тому батьківство кожної людини повинно бути усвідомленим.

Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних та мало розроблених областей сучасної науки. Актуальність її вивчення обумовлена

протиріччями між гостротою демографічних проблем, які пов'язані з падінням народжуваності, великою кількістю сімей, що розпадаються, лавиноподібним збільшенням кількості дітей-сиріт при живих батьках, зі зростанням кількості випадків жорстокого ставлення до дитини та недостатньою розробленістю програм соціальної та психологічної допомоги молоді, яка є потенційними батьками.

Сучасна молодь України має орієнтири, які все більше відходять від орієнтирів на створення сім'ї, заплановане народження та усвідомлене виховання дітей – отримання освіти, професійні та кар'єрні досягнення, соціальна незалежність, самостійно досягнуте соціальне становище, ось на що в першу чергу орієнтується сучасна молодь, не приділяючи своїй ролі, як майбутніх батьків, належної уваги. Як наслідок, вступаючи до шлюбу та народжуючи дитину молодь виявляється неготовою до виконання своєї нової соціальної ролі, виявляється неспроможною створити належні умови для повноцінного розвитку своєї дитини.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що достатньо широко вивчаються проблеми сім'ї, молоді, сім'ї, сімейного виховання (А. Мудрик, А. Антонов, Н. Кузнецова та ін); розвитку особистості дитини у сім'ї (Ю. Гіппенрейтер, А. Захаров, А. Варга, С. Ковальов, В. Леві, А. Прихожан, А. Співаковська та ін.); підготовки молоді до сімейного життя (З. Зайцева, Т. Поспілий І. Трухін, Т. Трапезніков, В. Постовий, Є. Сичова, Н. Феоктистова та ін.); сутності батьківства (В. Кравець, І. Зверева, Г. Лактіонова, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, О. Лещенко, та ін.); усвідомленого батьківства в психологічному аспекті (Р. Овчарова, М. Єрміхіна, І. Кон, Г. Філіпова, А. Співаковська, А. Бодалєв, В. Столін, І. Хамитова та ін.) але формування усвідомленого батьківства як соціально-педагогічної проблеми, залишається досить новою для нашого суспільства.

Саме тому, **метою** нашої статті є теоретичне вивчення феномену усвідомленого батьківства як соціально-педагогічної проблеми.

Перш ніж перейти до розгляду сутності усвідомленого батьківства, для початку розглянемо таке поняття, як „батьківство”, визначення якого у науковій літературі має різні варіанти.

Батьківство, в першу чергу, це батьки, тобто – це батько й мати своїх дітей, які мають усі юридичні і моральні права та обов’язки щодо їх матеріального забезпечення та організації освіти й виховання [11, с. 39].

Поняття „батьківство” в науковій літературі практично не визначене, не дивлячись на активне використання цього терміну.

В педагогічному словникові наводиться таке визначення поняття *батьківство* – це кровне споріднення батьків їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [11, с. 39].

З психологічної точки зору в своїй роботі „Психологическое сопровождение родительства” [9] Р.В. Овчарова визначає *батьківство* як соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. Також батьківство, як надіндивідуальне ціле повинно включати в себе такі складові, як: 1). подружня пара, яка вирішила дати початок новому життю, та 2) сама дитина. На думку дослідниці батьківство являє собою відносно самостійну підсистему в системі сім’ї. Це обумовлено тим, що „...основним критерієм для виділення батьківства з навколишнього середовища служить її цільове призначення – це народження та виховання дітей” [9, с. 5].

З позиції соціальної педагогіки особливий інтерес у нас викликає визначення батьківства О. В. Безпалько, яка вважає, що батьківство слід розглядати як „процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей” [1, с. 62]. Тобто, дане визначення розширює межі батьківства, конкретизуючи, що воно може бути як біологічним, так і прийомним.

Аналізуючи основні компоненти батьківства, слід зауважити, що в період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється у неузгодженості деяких компонентів між батьками, супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури [6, с. 52]. А розвинена форма батьківства, тобто усвідомлене батьківство, характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками про батьківство.

Термін „усвідомлене батьківство” тільки-но починає входити у науковий словник, його зміст ще остаточно не визначений. За визначенням В. Кравця, усвідомлене батьківство – „...це повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей” [4, с. 244].

І. В. Братусь вважає, що „усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості [6, с. 50].

На думку авторського колективу (О. В. Безпалько, І. Д. Зверєвої, З. П. Кияниці, В. О. Кузьмінського) *усвідомлене батьківство* розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [3].

Ця форма усвідомленого батьківства включає такі складові компоненти, як: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожен із компонентів усвідомленого батьківства, за Р. Овчаровою, охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії) [8].

Змістовно розкриємо кожний з перелічених вище компонентів батьківства.

Ціннісні орієнтації, на думку В. Н. Дружиніна, об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективи для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї, а батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе [2].

Дослідники, які вивчають сім'ю (Т. Алексеєнко, В. Дружинін, З. Зайцева, І. Коң, О. Кононко, В. Постовий, А. Співаковська, А. Єлізаров) виокремлюють поняття „схожість сімейних цінностей”, під яким розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї, як малої соціальної групи.

Розглядаючи даний компонент в плані *формування*, важливо брати до уваги відносну стійкість цінностей як особистісного утворення. Проте, враховуючи провідну роль батьків у формуванні цінностей дитини (підростаючої особистості) необхідно робити акцент на усвідомленні та переживанні цінностей сім'ї в ході психологічної та соціально-педагогічної роботи з батьками, демонструвати передачу цінностей від покоління до покоління, сприяючи тим самим формуванню ціннісного компоненту.

Батьківські установки та сподівання друга складова феномену батьківства. На думку таких авторів, як І. В. Братусь, Т. Г. Веретенко та В. В. Молочного, „...батьківські установки – це погляд на свою роль батьками (батька або матері), який включає в тому числі, і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах” [6 с. 53].

За визначенням Р. В. Овчарової, батьківські установки є установками на цілі та засоби діяльності в області батьківства [10].

О. Б. Насонова у своїх дослідженнях говорить про те, що батьківські установки визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки „є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею” [7].

Формування та розвиток даного компоненту повинні торкатися, на наш погляд, перш за все корекції ідеальних і реальних образів дитини і батьків.

Батьківське ставлення – ще один компонент розвиненого батьківства. За визначенням О. Б. Насонової, батьківське ставлення – „це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов’язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що появляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння” [7, с. 70].

Батьківське ставлення має прямий вплив на формування дитячої особистості, і цей вплив може носити як позитивний, так і негативний (амбівалентний) характер. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття – неприйняття дитини, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім’ї – надмірне обмеження свободи [7].

Крім того, на нашу думку, слід наголосити на тому, що у ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних відносин, у них знаходять свій прояв особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв’язки та ін.

Особлива увага в плані *формування* батьківського ставлення, на думку Р. Овчарової, повинна приділятися навичкам і формам спілкування батьків, аналізу взаємодії в сім’ї, розвитку пошани до особистості дитини. Крім того, розвиток і корекція батьківського ставлення повинні ґрунтуватися на усвідомленні сприйняття з погляду дитини того або іншого типу батьківського ставлення.

Наступним компонентом батьківства є **батьківські почуття** – це особлива група почуттів, яка займає важливе місце в житті людини серед інших емоційних зв’язків, вони забарвлюють батьківське ставлення. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримання життя дитини. А потреба у батьківській любові є життєво необхідною для маленької

дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я [9, с. 16].

Т. В. Кравченко та І. М. Трубавіна виділяють такі компоненти батьківської любові, як: прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів); турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне і духовне благополуччя); чуйність, доброзичливість, повага до дитини [5].

Цікавими для нашого дослідження є ідеї стосовно батьківської любові представника гуманістичної психології К. Роджерса. Він вважав, що батьківська любов має різні рівні – це любов-турбота про тілесне благополуччя дитини та любов-турбота стосовно її внутрішнього „Я”, до її здатності приймати індивідуальні рішення [12].

Формування компоненту батьківських почуттів, за Р. В. Овчаровою, повинне спиратися на розвиток уміння розуміти відчуття членів сім'ї, перш за все, дитини, і адекватно виражати свої відчуття, а також розвиток навичок рефлексії виконання батьківської ролі.

Батьківські позиції – наступний компонент батьківства, який пов'язується з свідомо прийнятими, виробленими батьками поглядами та намірами стосовно дитини.

В психолого-педагогічній літературі описані різноманітні варіанти батьківських позицій, виокремимо деякі з них.

1. Симбіоз (черезмірна емоційна близькість), авторитарність, емоційне відтогнення (А. Варга).

2. Підтримка; пристосування до потреб дитини; формальне відчуття боргу за відсутності істинного інтересу до дитини; непослідовна поведінка (Н. В. Дружинін).

3. Авторитет любові, доброти, поваги. Авторитет пригнічення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу (А. С. Макаренко).

4. Позиції-шаблони, які калічать дитячо-батьківські стосунки: запобігливий „миротворець”, „обвинувач”, обачливий „комп'ютер”, збитий з толку, „відволікаючийся” (О. Г. Сіляєва).

Позитивною моделлю батьківської позиції, на думку В. Сатіра, є глибока, або врівноважена поведінка батьків, де різноманітні прийоми використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій [12, с. 86].

Формування батьківських позицій, на думку Р. В. Овчарової, повинне спиратися на усвідомлення та розвиток прогностичного аспекту форм взаємодії з дитиною з використанням різних батьківських позицій, а також корекції рівня домагань батьків по відношенню до дитини.

Батьківство, на нашу думку, неможливе без такого компонента, як **батьківська відповідальність**. Дана складова феномена батьківства, належить до ряду складних понять в психології особистості й соціальній психології. В педагогіці та психології дане поняття вивчається досить давно, і представлене цілою плеядою видатних вчених таких, як: А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Муздибаєв, В. Агеев, Г. Андреева та ін.

Сучасна дослідниця феномену батьківства Р. В. Овчарова у своїй роботі „Родительство как психологический феномен” говорить про те, що „батьківська відповідальність в своїй основі має дуальну природу – це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед без особистісною природою (своєю совістю)” [10 с. 30].

Л. І. Грядунова також приписує сімейну, батьківську відповідальність особистій соціальній відповідальності. Член сім'ї повинен нести відповідальність за інших окремих членів сім'ї (дружину, чоловіка, дітей) і за сім'ю в цілому [2]. Тобто, народження дітей вимагає від батьків прийняття батьківської ролі – прийняття на себе відповідальності за долю дитини перед своєю совістю та суспільством.

Формування компоненту відповідальності повинне спиратися на орієнтацію батьків саме на внутрішню відповідальність перед власною совістю, а не перед суспільством по відношенню до власної дитини.

До феномена батьківства входить і **стиль сімейного виховання**. Він являє собою своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів –

ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності. Саме стиль батьківської поведінки впливає на формування особистості дитини, розвиток соціальних навичок [6].

У психології та педагогіці існує декілька стилів сімейного виховання, поширеною серед науковців є класифікація типів сімейного виховання, яку запропонувала Діане Бомрінд. Вона виокремила три типи батьківського контролю, які лежать в основі стилів батьківської поведінки: *авторитарний* (холодні стосунки, високий рівень контролю), *ліберальний* (теплі стосунки, низький рівень контролю), та *демократичний* або *авторитетний* (теплі стосунки, високий рівень контролю) [6]. Маккобі і Мартін додали ще й четвертий *індиферентний* стиль сімейного виховання, який характеризується наявністю холодних стосунків між батьками та дітьми при низькому рівні контролю з боку батьків [12].

Формування стилю сімейного виховання як компоненту батьківства повинно спиратися на розширення поведінкового репертуару батьків, розвиток комплементарності і узгодженості поведінкової складової стилю сімейного виховання, корекції ідеальних і реальних образів дитини і себе в ролі батьків [10].

Таким чином, резюмуючи аналіз структури усвідомленого батьківства, можна зробити висновок про те, що всі компоненти батьківства пов'язані один з одним в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; кожен компонент містить певну формовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можливо здійснювати формування батьківства.

На нашу думку, *формування усвідомленого батьківства молоді* – це цілеспрямована системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють виробленню та удосконаленню когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також особистісної позиції молоді щодо

майбутнього батьківства для створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини.

Аналізуючи науково-практичну літературу, яка присвячена висвітленню соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, можна констатувати, що формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється частіше за все в рамках окремих її складових, таких, як: статеве виховання; демографічне виховання; формування контрацептивної культури та підготовка до прокреативної діяльності; підготовка молоді до сімейного життя; підготовка молоді до виконання батьківських та материнських функцій тощо, а комплексна соціально-педагогічна діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні майже відсутня.

І хоча останнім часом фахівцями соціальної сфери державних та громадських організацій реалізуються проекти, які спрямовані на формування навичок усвідомленого батьківства молоді, що дає змогу підготуватися до народження дитини, виховання дітей раннього віку, їхнього розвитку тощо, але вони носять ситуативний та неструктурований характер, на нашу думку, організаціями, які мають змогу на державному рівні надати цій роботі систематичного та комплексного характеру, об'єднавши зусилля громадських та державних структур, на сьогодні є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Література

1. **Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка у схемах і таблицях : [навч. посібник] / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003.
2. **Дружинин В. Н.** Психология семьи / В. Н. Дружинин. – Екатеринбург, 2000.
3. **Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / Автор.-упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця,**

В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.

4. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.

5. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : [методичні рекомендації для соціальних працівників] / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : Дежсоцслужба, 2005. – 100 с.

6. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с.

7. Насонова О. Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах / О. Б. Насонова // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – С. 86-70.

8. Овчарова Р. В. Психологія родительства : [учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений] / Р. В. Овчарова. – М. : Издательский центр „Академия”, 2000. – 368 с.

9. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.

10. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: [учебное пособие] / Р. В. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

11. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2002. – 348 с.

12. Психологія семейных отношений с основами семейного консультирования : [учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; Под ред. Е. Г. Силяевой. – М. : Издательский центр „Академия”, 2004. – 192 с.

Ostrov's'ka N.

Essence and forming realized to the paternity of youth as a socially-pedagogical problem.

In the article was carried out the analysis of the phenomenon of the positive paternity, bases of his forming of young people as social pedagogical problem; essence of the paternity is exposed, realized the positive paternity, its components were considered; were certain realized the constituents of forming process of forming of the positive paternity of young people in Ukraine.

Keywords: „paternity”, „positive paternity”, „forming of the positive paternity”.

Відомості про автора

Островська Наталія Олександрівна – аспірант кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики формування усвідомленого батьківства молоді в діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.